

1. Суспільство як об'єкт філософського аналізу. Індивідоцентризм і соціоцентризм.

В якості об'єкта соціально-філософського аналізу виступає суспільство - локальне або людство. Товариство є об'єктом аналізу різних наук: історії, соціології, філософії історії, соціальної філософії та ін. Але кожна з них має свій предмет дослідження, тобто свій аспект у вивченні суспільства, а отже, загальні і специфічні методи соціального пізнання.

Предметом соціальної філософії є відношення між суспільством людей і суспільною людиною. У цьому відношенні суспільство виступає в якості суспільного буття, а людина в формі суспільної свідомості. Останнє означає, що суспільна людина - це люди, об'єднані в рід, етнос, народ, цивілізацію і т.п., а не індивід. При такому підході суспільство, його пізнання і суспільну свідомість, а також громадська практика набувають очевидну специфіку в порівнянні з іншими науками і формами світогляду, що вивчають суспільство. Таким чином, соціальна філософія - це складова частина філософії, що вивчає взаємини між суспільством і людиною у формі взаємодії суспільного буття і суспільної свідомості.

Предметом соціальної філософії є відносини між суспільною людиною, з одного боку, і соціальними інститутами, суспільними сферами, громадськими формаціями, громадськими цивілізаціями і т.п. - з іншого. Сутністю суспільної людини в цьому випадку виступає суспільна свідомість і громадська практика, які здійснюються в перерахованих суспільних формах. У зв'язку з цим доречно підкреслити, що соціальна філософія вивчає не суспільне буття і суспільна свідомість в їх окремоті, а процес їхнього функціонування і розвитку в різних суспільних формах (інститутах, сферах, формаціях і т.п.). Тому важливою проблемою соціальної філософії є вивчення суспільства як цілісної природно-соціальної системи, найважливішими елементами якої є суспільне буття і суспільна свідомість людини.

Перш за все, соціальна філософія вивчає суспільне буття, що трактується в різних соціально-філософських системах по-різному. Суспільне буття являє собою єдність об'єктивного (матеріального) і суб'єктивного (ідеального), що ускладнює його розуміння та інтерпретацію. Доводиться конкретизувати методи філософського пізнання: громадська зв'язок і суспільний розвиток, суспільні суперечності, суспільні закони, співвідношення суспільної необхідності та свободи і т.п. І справа тут не тільки у відповідному прилагательном «громадське», але головним чином у виявленні суті нових соціально-філософських понять. Тому аналіз особливостей суспільного пізнання повинен передувати аналізу інших проблем соціальної філософії.

У силу складності досліджуваного об'єкта в історії соціальної філософії виникло кілька напрямків аналізу: історичний ідеалізм, історичний матеріалізм, історичний реалізм. Вони по-різному вирішують проблему взаємозв'язку суспільного буття і суспільної свідомості та інші суміжні проблеми. Всі ці напрямки рівноцінні з точки зору суспільної істинності, тобто є гіпотезами, які мають свою пізнавальну цінність в різних суспільствах і в різні історичні періоди. Наприклад, історичний матеріалізм панував в соціалістичних суспільствах, а історичний ідеалізм в буржуазних. Зараз і людство, і соціальна філософія піднімаються на новий щабель соціального пізнання.

Соціальна філософія вивчає людство як сукупність локальних (окремих) товариств, що знаходяться між собою у взаємному зв'язку. У цьому випадку поняття «людство» і «суспільства», з яких воно складається, різняться. Товариства представляють собою цілісні системи, своєрідні природно-соціальні організми, що складаються з безлічі

сфер-систем: географічною, демографічною, економічною і т.п. Ці суспільні системи аналізуються з боку складових частин і функцій у складі громадських організмів. Вже при вивченні цієї частини соціальної філософії стає ясно, яке складне утворення являє собою суспільство, і як мало ми про нього знаємо.

Однією з проблем соціальної філософії є процес розвитку суспільств і людства. Тут аналізуються основні суб'єкти соціального розвитку (особистості, еліти, класи і нації); типи соціального розвитку (циклічне, лінійне, спіралевідне); особливості процесу соціального розвитку (еволюційний, революційний, коеволюційний); суспільний прогрес у всій складності його протікання (критерії, необхідність, ціна і т.п.), рушійні сили і перспективи суспільного прогресу, співвідношення свідомого і стихійного у суспільному розвитку.

Важливою проблемою соціальної філософії є вивчення форм зв'язку між основними сферами суспільного організму, тобто вивчення способів інтеграції елементів суспільного буття. Такими формами інтеграції є формації товариств (суспільні формації), виступаючі своєрідними метасистемами. Ми виділяємо три типи таких метасистем: політичні, економічні, змішані. Їм відповідають і такі ж товариства. У рамках цих формацій товариств виникають відповідні їм форми суспільної свідомості, в яких пізнається економічне, політичне, змішане буття.

Соціальна філософія здавна займається проблемою якісних етапів у розвитку суспільств і людства, що пов'язано з поняттям культури і цивілізації. У культурології проблема культури вивчається більш докладно, як самостійна характеристика людського суспільства і людини. У рамках соціальної філософії культура розглядається як якісна характеристика суспільства, різноманіття та етапів розвитку культури - цивілізацій. У цій частині цивілізації вивчаються і як характеристики локальних громад (єгипетська, західноєвропейська, китайська, російська і т.п.), і як характеристики етапів розвитку людства: доіндустріальна, індустріальна, постіндустріальна.

Соціоцентризм (соціологізм, культуроцентризм) - методологічний підхід, який у визначенні людини, її сутності встановлює пріоритет соціуму, культури, вважаючи, що людина, її життя і поведінка цілком залежні від суспільства.

Витоки такого підходу можна виявити у французьких матеріалістів XVIII століття (К. Гельвеція та ін), які сформулювали уявлення про людину як продукт соціального середовища і виховання. Але вони не розглядали людину діяльною істотою, бо вважали, що соціальне середовище в кінцевому підсумку визначається і перетворюється свідомістю.

Своє найбільш повне вираження соціоцентризм знайшов у марксизмі. З точки зору К. Маркса, людина – це діяльна істота. Вона сама творить і перетворює середовище, а разом з нею і свою природу. Саме тому, вважає К. Маркс, проблема людської сутності не може бути пояснена натуралістично. Обґрунтовуючи це положення, К. Маркс показує, що біологічна єдність людини (загальні анатомо-фізіологічні та інші подібні особливості людей) ніколи не грали якоїсь помітної ролі в історії. Навпаки, вся історія, стверджує К. Маркс, свідчить про "поїдання" людьми собі подібних. Ось чому підстава людського життя корениться не в біології, а в колективній практичній діяльності.

Це означає, по-перше, що людина нерозривно пов'язана з суспільством, є його продуктом. Слід звернути також увагу і на те, що сутність людини не абстрактна, а конкретна. Людина визначає себе саму, так само як змінює саму себе тою мірою, в якій існує і змінюється весь комплекс суспільних відносин. Це означає, по-друге, що

людина, її сутність знаходиться в розвитку. У цьому зв'язку слід підкреслити, що недостатньо знати сукупність відносин суспільного життя, якими вони є в даний момент в якості певної (конкретної) їх системи. Важливо бачити генезис і процес розвитку суспільних відносин, тому що кожен індивід - це не тільки синтез існуючих відносин, а й історія цих відносин (тобто підсумок всього минулого розвитку).

Згідно з К. Марксом, людина спочатку не народжується суспільною істотою, вона нею стає разом з розвитком суспільних відносин, змінюючись разом з ними. Як бачимо, для К. Маркса неприйнятна позиція, коли все людське виводиться з якоїсь абстракції людини взагалі (якоїсь єдиної біологічної природи або незмінною соціального середовища) як вихідного пункту загальної теорії про сутність людини. За К. Марксом, людина завжди співвідноситься з певним соціумом (тим чи іншим колективом людей), пов'язаною з ним нерозривними, тісними нитками. Вона - діяльна істота, бо сама творить і перетворює середовище, а разом з ним змінюється сама.

Критики соціоцентризму вважають, що якщо все в людині зводиться до соціуму, то вийде, що не людина мислить, відчуває і діє, але в ній мислить, відчуває і діє громадське середовище, в якому вона живе. У цьому випадку, сама по собі людина, як вони вважають, прирівнюється до нуля, бо він нібито стає засобом, іграшкою нею ж створеного соціального середовища.

2. Основи суспільного життя (природні, економічні, духовні)

Вивчення суспільного життя слід починати із вивчення його первинного елемента - людини, людини як особистості. Але людина не народжується особистістю. У процесі життєдіяльності, особливо в ранньому віці, вона набуває всі так чи інакше необхідні соціальні ознаки та риси, котрі допомагають їй жити і діяти в соціальному середовищі, сприймати його і вносити свої впливові корективи у процесі діяльності.

Індивід не має змоги вибирати де, коли і як йому жити. Він застає певне природне та соціальне середовище, змушений пристосовуватися, адаптуватися до його умов. Цей процес "входження" в суспільне життя прийнято називати **соціалізацією**. Сутність його полягає в освоєнні соціальних ролей (сина, брата, товариша, студента, покупця, пасажера і т. п.) і набутті навичок відповідної ролевої поведінки. Засвоєння і корегування таких навичок стимулюються заохоченням чи осудом з боку оточуючих, через систему соціального контролю. Соціалізація починається з раннього дитинства і відбувається впродовж усього життя, оскільки варіанти ролевої поведінки нескінченні.

Отже, людина постійно відчуває свою повну чи принаймні часткову залежність від інших людей або зовнішніх обставин. Вона бачить, що її бажання і прагнення щоразу наштовхуються на певні перешкоди, її можливості в реалізації власної волі і досягнення своєї мети, як правило, обмежені..

Соціалізацією будемо називати процес, в ході якого людська істота з певними біологічними задатками набуває певні якості, необхідні для життєдіяльності в суспільстві. В більш широкому визначенні це поняття розуміють як процес засвоєння індивідом взірців поведінки, психологічних механізмів, соціальних норм та цінностей, які необхідні для успішного функціонування індивіда в даному суспільстві.

Теорія соціалізації встановлює, під впливом яких соціальних факторів створюються певні особливості особи, і самий механізм процесу входження людини від індивідуального до соціального. З цих позицій в систему соціалізації включаються: соціальне пізнання, оволодіння певними навиками практичної діяльності, засвоєння певних норм, позицій, ролей та статусів, вироблення ціннісних орієнтацій та установок, а також включення людини в активну творчу діяльність. Соціалізація включає в себе процеси засвоєння, адаптацію (звикання до нових умов), виховання (цілеспрямована дія на духовну сферу та поведінку індивіда), навчання (оволодіння новими знаннями) - одним словом, засвоєння "правил життя". Іноді, як похідні, сюди відносять і змушнення та дорослішання (соціопсихологічні на фізіологічні процеси формування людини). Таким чином, соціалізація - це не тільки набуття соціальної та економічної самостійності, але і формування особистості. Індивід – це початкова точка цього процесу, а зріла особистість - завершальна.

Процес соціалізації триває все життя, в ньому виділяють кілька "життєвих" циклів (стадій): дотрудовий, трудовий та післятрудоий. В цьому плані соціалізація має діяльний характер.

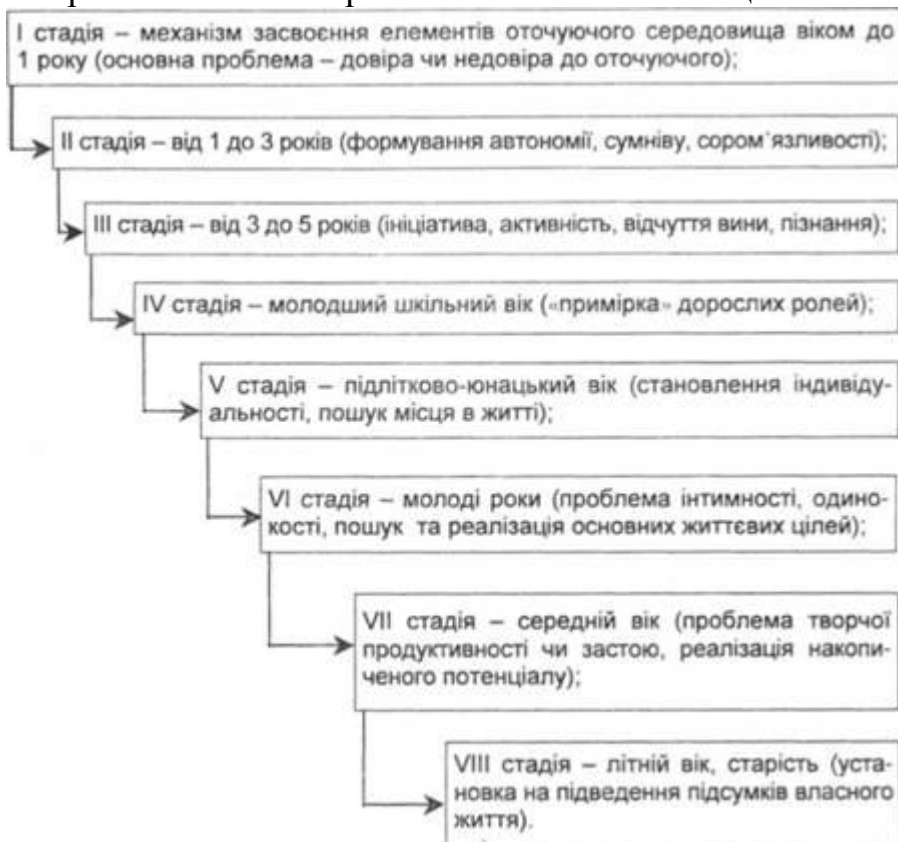
Залежно від віку особи, умовно визначають три основних етапи соціалізації: первинна (соціалізація дитини, маргінальна (підліткова), стійка цілісна соціалізація (перехід до зрілості). Крім того, кожний період характеризується певними ознаками. Так, у дорослому віці соціалізація націлена на зміну поведінки у новій ситуації, а у дитячому віці акцент робиться на формуванні ціннісної орієнтації. Дорослі, опираючись на власний досвід, здатні лише оцінювати і сприймати їх критично, а діти в змозі лише засвоювати їх. На рис. 1 показано співвідношення засвоєння та набуття соціальних ознак та якостей у процесі соціалізації і залежно від віку: в ранньому віці - процес засвоєння якостей проходить найбільш інтенсивно, і, як правило, – найбільш важливі життєві, базові ознаки, в більш пізньому віці - навпаки.

Соціалізація - як цілеспрямований конструктивний процес - повинна починатися в дитинстві, коли майже на 70% формується людська особистість. Якщо запізнитися, можуть розпочатися незворотні процеси. Саме в дитинстві закладається фундамент соціалізації, водночас - це найбільш незахищений її етап. Процес набуття певних соціальних якостей відбувається за чисеюь сторонньою допомогою – агентів соціалізації (конкретних людей, які відповідальні за навчання та засвоєння культурних норм та соціальних ролей; інститутів соціалізації (заклади, установи, котрі впливають

на процес соціалізації та спрямовують його). Оскільки соціалізація поділяється на два види – первинна та вторинна, оскільки і агенти та інститути соціалізації поділяються на первинні (безпосереднє і найближче оточення людини: батьки, родина, близькі, друзі, вчителі та ін., та вторинні (всі ті, хто стоїть у другому, менш важливому ешелоні впливу на людину: представники адміністрації школи, інституту, підприємства, армії, церкви, правоохоронних органів, засобів масової комунікації, різні формальні організації, офіційні заклади).

Соціалізація проходить етапи, які збігаються із так званими життєвими циклами. Вони знаменують важливі віхи в біографії кожної людини. Життєві цикли пов'язані зі зміною соціальних ролей, набуттям нового статусу, зміною способу життя тощо. На цьому базується один із механізмів соціалізації - так звана циклічна теорія соціалізації (згідно зі стадіями чи циклами індивідуального людського розвитку). За цією теорією формування особи проходить відповідно 8 стадій, при кожній із котрих відбувається характерний механізм сприйняття та освоєння соціального середовища:

Дана теорія має соціально-психологічний та віковий аспекти формування людини.

Процес соціалізації іноді суттєво видозмінюється. Це, як правило, пов'язано із переходом людини на нову життєву сходинку, новий життєвий цикл. Людині доводиться багато чому перенавчатися: відходити від попередніх цінностей, норм, ролей, правил поведінки - (десоціалізація) навчанням та засвоєнням нових цінностей, норм, ролей, правил поведінки взамін старих (ресоціалізація). Всі ці підпроцеси загалом входять у структуру багатогранного механізму соціалізації.

Соціологія вивчає соціалізацію в різних аспектах: соціалізація поколінь у конкретно-історичних умовах, індивідів у певних соціально-економічних умовах, вікова соціалізація в умовах конкретного суспільства. Але буде повніше, якщо почнемо вивчення суспільних явищ з умов їх формування: **природних, економічних, духовних**. Це так званий еволюційний (комплексний) рівень механізму соціалізації.

Природні. Почнемо з того, що "суспільне життя" – це комплекс явищ, які виникають із взаємодії осіб та груп. "Суспільність" виявляється і в рослинному, і у тваринному світі. У рослин це природний процес еволюції, пристосування до середовища, пряма залежність від умов, і в них немає свідомої дії, намірів. У тварини є зв'язки, пробудження, які є і в людей, на прикладі некоординованих об'єднань (таргани); згуртованості високого типу (мурахи, бджоли, вовки, леви, мавпи). І оскільки ці зв'язки не визначаються більше ніякими факторами, а тільки природними, то можна виявити і вплив їх на людей.

Початковими основами суспільного життя є біологічні - це особливості людського організму, біологічні потреби, фізіологічні процеси. Основні з них, завдяки яким формувалася людська культура, - це:

- пряма ходьба;
- руки, пальці (до сьогодення найуніверсальніший інструмент людської діяльності);
- мозок;
- структура голосу, мова;
- залежність дітей від батьків, турбота останніх;
- пластичність потреб, звичок, розвинута адаптація;
- стійкість та специфічність поведінки (зокрема, статевої), зв'язки.

Існують різні антропологічні теорії, згідно з якими природні умови трактуються як основний фактор у розвитку суспільства.

Географічні умови - це другий комплекс природних умов. Людина, як "зоологічний вид", живе на суші, де існує вплив географічних умов на її діяльність (рельєф, кліматичні та погодні умови). Специфіка цих умов відображає розміщення людей, розселення, стан здоров'я. (Приклад: порівняння специфіки географічних та соціальних умов жителів тундри, пустелі, лісової зони). Існує напрям у соціологічній теорії – географічний детермінізм, який пояснює психіку людини як реакцію на природні географічні умови. (Приклад: порівняння темпераменту іспанця і шведа). Але людина - це творча істота, вона змінює, підкоряє, пристосовує природне середовище. Залежність від географічних умов відчувалася переважно тільки в первісному суспільстві. Тому географічне середовище, хоч і становить основу, але не визначає ходу суспільного життя.

До природних умов можна віднести і демографічні основи: це явища народжуваності, природного приросту, густоти населення; відносний склад певного типу населення (молодь, люди похилого віку). Все це впливає на економічні та соціальні процеси та явища (виробництво, рівень життя). Демографічний процес також визначає певні рамки суспільного життя. Рационально кількісно регульоване і гігієнічно здорове населення є важливим фактором соціального розвитку.

Соціальні теорії, які вивчають проблему соціального розвитку, чисельність і якість народонаселення, визначаються як концепції демографічного детермінізму. Природні умови є необхідною основою суспільного життя, але не є визначальними.

Інша велика група умов-факторів суспільного життя – **це економічні умови**. Як біоістота, людина певною мірою залежить від природи, але ця залежність не є визначальною. Людина за своєю суттю творець - вона пристосовується, підкоряє елементи природного середовища, трудиться. Процес цілеспрямованої дії людини, в ході якої вона перетворює елементи природного середовища на засоби задоволення своїх потреб, на необхідні для життя матеріальні блага називається працею. Це

постійний та необхідний процес, а тому виробництво матеріальних благ визначає основні процеси суспільного життя. Для того, щоб перетворити елемент природи на певну і потрібну, гідну форму для користування, споживання, людина приводить у дію всі свої природні сили: руки, пальці, голову. Діючи на природу, вона і соціально видозмінюється. Сам процес виробництва включає в себе:

- цілеспрямовану діяльність людини;
- предмет, який виробляється;
- знаряддя, яким керується.

Знаряддя праці в історичному розвитку під дією людини видозмінювалися; змінювалися і люди, які займалися цими знаряддями. Але процес виробництва - це не тільки рівень розвитку, в цьому процесі люди взаємодіяли між собою вступали в певні стосунки, взаємозв'язки. Так формувалися виробничо-економічні відносини - система зв'язків і залежностей, в якій люди зайняті в процесі виробництва, обміну, споживання. Економічні відносини - той спосіб, яким люди певного суспільства виробляють засоби до життя та обмінюються продуктами (оскільки існує поділ праці). Люди, займаючись виробництвом, вступають у певні суспільні та політичні стосунки.

Виробничо-економічні відносини перевтілювалися на певну основу - відносини людей до знарядь виробництва (форма власності). У процесі історико-економічного розвитку одні оволодівали засобами, інші - пропонували робочу силу (фізична сила, уміння, знання). Звідси – йшов поділ людей на суспільні класи, прошарки. Задоволення природних благ спричинило формування інститутів виробництва, обміну та споживання, певну систему відносин, які, в свою чергу, породили різні форми спільності людей.

Духовні (культурні) основи - це третій комплекс факторів, що визначає явища та процеси суспільного життя.

Вплив культури на суспільне життя виражається, перш за все, через соціалізацію та формування окремої особи, а також через формування та розвиток кожної окремої епохи в процесі історичного розвитку суспільства, котра, в свою чергу, і окреслює відтінок та характер соціалізації. Найбільш повно місце і роль феномену культури реалізується завдяки важливим соціальним функціям, котрі культура виконувала і виконує в суспільстві. Кожний індивід стає, членом суспільства, а головне - особистістю тільки в процесі соціалізації, завдяки засвоєнню знань, умінь, навиків, мови, цінностей, норм, традицій, правил поведінки своєї соціальної групи і всього суспільства в цілому. Культура консолідує, спаює, інтегрує людей, забезпечує цілісність суспільства.

Схематично соціалізацію можна зобразити як систему "дитина – сім'я - людина". Саме в сім'ї дитина набуває перших ознак суспільного життя. Людина формується в процесі виховання. Дитина навчається, сприймає та набуває певних рис, знань та навиків.

Створення та введення системи цінностей - інша форма впливу культури. Культура встановлює систему цінностей, визначає критерії. Сюди можна віднести не тільки навчання культурним нормам та освоєння соціальних ролей, але і передачу від батьків дітям соціальних цінностей, уявлень про те, що таке добро та зло, добре та погане тощо. Людина перш за все характеризується біологічними потребами, і їх вона задовольняє. В подальшому механізмі задоволення потреб виникають інтереси, цінності, бо реалізуються вони різними шляхами, засобами, методами - формується вибір в інтересах і засобах.

У таких ситуаціях вступають в дію цінності, шкала цінностей - ті "предмети" (матеріальні і духовні), які забезпечують особі внутрішню рівновагу, або ті, які необхідні для задоволення потреб, підтримки внутрішньої рівноваги. Це – важливий фактор поведінки. Завдяки ієрархії цінностей людина по-різному виявляє своє ставлення, поводить себе, реагує. Створюється комбінація її дій в різних ситуаціях. Цінності створюються і розвиваються в ході розвитку культури. Вони набуваються в суспільному житті - в ході соціалізації. Розвивається людина - формується її система цінностей. Розвинута система цінностей - результат правильної соціалізації. Система цінностей визначає вибір засобів задоволення потреб, інтересів, визначає напрями в потребах. А як саме модифікується система цінностей в різних ситуаціях, це і визнається "взірцями" дій, поведінки, які встановлені в рамках певної культури.

Взірці діяльності та взірці поведінки також є елементами механізму формування та функціонування суспільних відносин. Взірці поведінки – це певні схеми поведінки, що застосовуються в певних ситуаціях, тобто: "як належить себе поводити та діяти в різних умовах та ситуаціях". Взірець поведінки виражає певну встановлену та прийняту в даній культурі регулярність ходу явищ. Це - встановлена схема суспільної поведінки. Це - бажана модель, пов'язана з цінностями, які треба прийняти. Прийняті моделі стають стилем, принципом, певним чином діють на організацію людських спільностей.

Остаточно на формування особи культура справляє впливову дію через створення та функціонування соціальних інститутів, соціальних систем. У процесі суспільного розвитку історично сформовувалися форми організації спільної діяльності людей, згідно з якими останні в процесі своєї життєдіяльності при взаємних діях користуються (і повинні) прийнятими соціальними нормами та соціально-культурними зразками, що визначають сталі форми соціальної поведінки. Ці норми і зразки людина не обирає, а закріплює їх і діє згідно з ними.

Соціалізація, встановлення цінностей, взірців і моделей, інституційні чинники - найважливіші способи впливу культури на хід суспільного життя. Разом з економічними основами вона дає людям символи, цінності, визначає, а також відповідає на потреби, після задоволення основних біологічних потреб. У ході соціалізації індивід відіграє як пасивну (засвоєння соціального досвіду, сприйняття цінностей), так і активну роль (формування певної системи орієнтацій, установок).

Процес соціалізації в соціології розглядається і як двоєдиний процес інтернального та екстернального характеру дії індивіда. Інтернальність у поведінці людини виявляється у трансформації зовнішніх факторів соціального середовища у внутрішні процеси свідомості і орієнтацію особи на зовнішні впливові життєві фактори як на домінанту. Екстернальність виявляється в об'єктивації зовнішнього світу людини в її практичній діяльності, а система власних проявів свідомої дії із зовнішнім світом є домінантною ознакою. Таким чином, культура - це те, що засвоюється людиною в процесі соціалізації. А соціалізація - це те, як засвоюється людиною культура. Це одночасно і механізм, і процес.

3. Структура суспільства і регуляція суспільних відносин

Будь-яке суспільство – це не просто група окремих індивідів, а певна система соціальних зв'язків, відносин, тенденцій та закономірностей розвитку.

Сукупність соціальних спільностей і груп, що певним чином взаємодіють між собою, становить соціальну структуру суспільства.

Соціальна структура суспільства поєднує насамперед соціально-класові елементи (класи і суспільні прошарки). До неї належать також такі структури, як соціально-етнічна (рід, плем'я, народність, нація), соціально-демографічна, яка пов'язана з розподілом людей на групи за віком, статтю та іншими демографічними ознаками (молодь, жінки, пенсіонери). До важливих елементів соціальної структури суспільства належать також трудові колективи, населення міста і населення села, працівники фізичної і працівники розумової праці, сім'я.

Залежно від кількісного складу соціальні спільності поділяються на:

- великі (класи, нації, професійні та галузеві групи тощо);
- середні (територіальні спільності, виробничі колективи тощо);
- малі (сім'я та інші).

Соціальна структура суспільства – поняття історичне. Кожний тип суспільства залежно від характеру і способу виробництва має певну соціальну структуру.

Соціальна структура в остаточному результаті залежить від економічної основи суспільства, але вона має відносну самостійність і певним чином впливає на економічні відносини, політичну, духовну та інші сфери життя людей.

Визначальним елементом соціальної структури виступають класи. Це найбільш важливий елемент структури. Класове розмежування має вирішальний вплив на всі суспільні відносини та елементи соціальної структури. Воно обумовлює характер інших соціальних груп і спільностей, накладає свій відбиток на їх розвиток.

Основним критерієм при диференціації класових спільностей є їх ставлення до власності (володіння, користування, розпорядження).

Виникнення класів відбувається в період становлення рабовласницького суспільства, коли внаслідок росту продуктивних сил стало можливим одержання додаткового продукту, становлення приватної власності і системи економічної нерівності між людьми.

При переході від однієї суспільно-економічної формації до іншої відбувалася трансформація класових утворень. Але безперечним було те, що клас, який володів засобами виробництва і лівовою часткою національного багатства і посідав монополічне становище в системі організації й управління суспільством і виробництвом, був не тільки економічно, а й політично панівним класом.

Друга половина XX ст. внесла певні корективи в систему критеріїв визначення соціальної структури суспільства. Факти свідчать, що поряд із фактором власності необхідно використовувати й інші критерії класового визначення. Серед них суттєвого значення набувають фактори влади і контролю.

Сьогодні існує множинність теоретичних моделей бачення класової структури. Найбільш відомими є такі:

– класово-статусна модель М. Вебера: клас власників, клас робітників, дрібна буржуазія, інтелігенція і білокомірцеві службовці. Причому, класами називаються групи, що мають доступ до ринку і пропонують ті чи інші послуги. Є також групи, які не пов'язані з ринковою ситуацією і відрізняються за способом життя;

– дихотомна класова модель К. Маркса: буржуазія і пролетаріат, між якими розміщується дрібна буржуазія, виокремлюють ще селянство, інтелігенцію. Еволюція класової структури йде в напрямку посилення антагонізму між двома основними класами (буржуазія і пролетаріат), що зумовлює соціалістичну революцію, яка знищує поділ суспільства на класи;

– класова модель Р. Дарендорфа: панівний клас, підлеглий клас, безкласові групи, диференційовані на основі ставлення до влади. Класові відносини постійно поєднують у собі конфліктуючі інтереси;

– класова модель Е. Гідденса: вищий клас, середній клас, нижчий, або робітничий, клас. Критерій поділу – відмінності ринкових можливостей індивідів, що визначаються відносинами власності, освітньою та технічною кваліфікацією, становищем у владних структурах;

– класова модель Е. Райта: буржуазія, дрібна буржуазія, робітничий клас. Критерій поділу – власність, обмін та влада. Поряд із класами існують так звані суперечливі соціальні утворення, що посідають проміжне становище в соціальній структурі, а саме: дрібні підприємці, напівсамостійні працівники, менеджери і контролюючі особи;

– класова модель Д. Девіса: вищий клас, середній клас, робітничий клас і нижчий клас. Критерій поділу – рівень освіти, професійний престиж, власність і прибуток;

– класова модель Дж. Голдорпа: клас послуг, що об'єднує професіоналів, менеджерів і адміністративних працівників; робітничий клас; проміжний клас, що включає службовців, дрібних підприємців і самостійних працівників, а також технічний персонал.

Як бачимо, існує розмаїтість теоретичних підходів до тлумачення сутності класової структури. Але провідним напрямком дослідження соціальної належності індивідів все більш стає комплексне використання різних критеріїв і відповідно зближення різних методологій. Це – і майновий стан, і позиція на ринкові праці, фактори контролю, влади, прибутків, рівень освіти тощо.

В інформаційному суспільстві в кінці ХХ ст. в економічно розвинених країнах сформувалися такі основні класи: вищий, або правлячий клас, клас виробничих і невиробничих працівників (наймана робоча сила) і середній клас.

Вищий, або правлячий, клас об'єднує власників основних засобів виробництва і капіталу, а також осіб, що посідають важливе становище в управлінні фірмами, державними структурами і т. д.

Клас виробничих і невиробничих працівників, що об'єднує осіб найманої праці, які не мають власності на засоби виробництва або мають її в обмеженій кількості і зайнятих переважно виконавчою працею. Раніше ця спільність називалася "робітничим класом" або "пролетаріатом" і об'єднувала найманих працівників, зайнятих фізичною працею в матеріальному виробництві. У наш час до 75% складу цього класу є нижчі службовці, зайняті "виробництвом" послуг. Суттєвою тенденцією розвитку цієї спільності є постійне і значне її кількісне зростання.

Середній клас. Це насамперед дрібні підприємці. До нього належить також більша частина інтелігенції та середня група службовців. В останні десятиріччя характерним для розвитку середніх прошарків є:

- збільшення кількості дрібних підприємців, зайнятих у сфері послуг, економіки;
- зменшення кількості фермерів;
- значне кількісне зростання інтелігенції й ускладнення її соціального складу;
- зростання мобільності всіх прошарків.

Значне поширення малих форм бізнесу та інтелектуалізація всіх сфер суспільного життя дають змогу прогнозувати як подальше кількісне зростання проміжних груп, так і зростання їх значимості в соціальній структурі сучасного суспільства.

Інформаційна цивілізація, що складається в сучасному світі, породжує нові закономірності в розвитку соціальної реальності. Зрушення в сутності найманої праці, зміни змісту трудових функцій, пов'язані зі

збільшенням обсягу розумової діяльності, є основою для становлення нового типу соціальних зв'язків на всіх рівнях, що характеризують процес відтворення інформаційного суспільства.

У зв'язку з цим деякі дослідники стверджують, що сьогодні, в умовах інформаційного суспільства, закінчується великий період в історії людства, пов'язаний із поділом суспільства на класи. Зростаючі масштаби інтелектуальної діяльності в її різних формах і видах створюють умови для становлення соціально розмаїтого безкласового суспільства.

Структура суспільства. Типологія соціальних груп **(інший сайт)**

Опорним при дослідженні соціальної структури є поняття соціальної групи. Одним з перших визначив його Т.Гоббс. У своїй основній праці «Левіафан» він писав, що соціальна група - це сукупність певного числа людей, об'єднаних спільним інтересом чи спільною справою. В соціумі Гоббс виділив такі соціальні групи, як упорядковані та неупорядковані, політичні й приватні тощо.

Згодом поняття соціальної групи набуло дещо іншої інтерпретації. Наприклад, Ч.Кулі наголошував на важливості так званих первинних груп - сім'я, сусіди, товариські об'єднання.

К.Маркс, Ф.Енгельс, В.Ленін підкреслювали історичний характер соціальної структури суспільства та вирішальну роль у ній таких соціальних об'єднань, як класи.

У сучасній соціальній філософії поняття «соціальна група» є опорним. Слід розрізняти малі, середні й великі соціальні групи.

Малі соціальні групи - це групи, що об'єднують до декількох десятків чоловік: сім'я, первинні виробничі об'єднання (бригади), сусідські спільності, компанії, шкільні класи тощо. Специфічною ознакою цих груп є безпосередній контакт їх членів. Люди живуть у групі, так би мовити, під взаємним контролем, у безпосередньому спілкуванні.

Середні соціальні групи - цим терміном позначають жителів одного села чи міста, працівників одного заводу чи фабрики, викладачів та студентів одного навчального закладу. Ці групи також мають різні основи формування. Наприклад, склад односельців усталюється, як правило, стихійно. Виробничі об'єднання створюються для досягнення певної мети, вирішення конкретних соціальних завдань.

Великі соціальні групи - класи, етнічні спільності (нація, народність, плем'я), вікові групи (молодь, пенсіонери), статеві об'єднання (чоловіки, жінки) - це численні об'єднання людей (до декількох десятків і сот мільйонів). Безпосереднього контакту між ними, звичайно, немає. Об'єднує їх інше - фундаментальний інтерес, що формується на основі усвідомлення людьми об'єктивних обставин свого буття. Щоправда, певні представники цих груп можуть і не усвідомлювати своїх корінних інтересів. Вони входять до цих груп спонтанно. З розвитком самосвідомості спонтанність поступається місцем організованим (економічним, політичним, соціальним) об'єднанням.